

*Поняття документів, їх види, способи розпізнання та захисту.*¹

В статті висвітлюється питання дослідження документів. Розглянуто способи розпізнання підробок та способи захисту документів.

Документ, підробка, розпізнання, захист, експертиза.

Документи є засобами свідчення, доведення певних фактів і тому мають велике правове значення. Вони широко використовуються у повсякденній діяльності людей. Як носії інформації документи сприяють поліпшенню внутрішньої організації підприємств, установ, служать підставою для прийняття рішень тощо.

Документ (від. лат. *documentum*) — це в дослівному перекладі зразок, посвідчення, доказ, письмовий акт, який може слугувати доказом юридичних відносин або фактів, що породжують правові відносини [1]. У повсякденному житті “документ — це засіб фіксації відомостей про факти, події, явища об’єктивної дійсності та розумової діяльності людини” [2]. Ожегов С.І. дає наступні визначення документа: 1) Деловая бумага, подтверждающая какой-нибудь факт или право на что-нибудь (расходные документы, проездной документ); 2) То, что официально удостоверяет личность предъявителя (паспорт и т.п.); 3) Письменное свидетельство о чем-нибудь. [3]. Як правило, документ асоціюється з предметом, частіше плоским, на якому в символіко-знаковій формі закріплені якісь факти, юридичні відносини, зобов’язання.

Документ як засіб закріплення інформації, її обробки, зберігання і подання в сфері соціального управління є унікальним матеріальним утворенням [4]. У юридичній літературі на сьогоднішній день немає єдиного загальноприйнятого поняття документа.

Нині документ є засобом не тільки фіксації юридичних фактів, відносин, а й управління соціальною діяльністю. Комп’ютеризація і автоматизація

¹ Наукові записки: Серія “Право”.- Випуск 7.- Острог Видавництво НаУ “ОА”, 2006. С.153

обробки інформації змінили функції та властивості документів, їх зовнішній вигляд (писемність і паперовість). Вони набули нових форм та змісту.

При дослідженні документів важливу роль відіграє їх класифікація. Документи класифікуються за різними критеріями:

За способом фіксації інформації вони поділяються на письмові, графічні, фото-, фоно-, кінодокументи. Письмові – всі рукописні та машинописні документи; Графічні – креслення, графіки, карти, малюнки, схеми, плани; Фото-, кінодокументи дають можливість зберегти об'єкти, явища, процеси, які неможливо зафіксувати іншими способами; Фонодокументи дають можливість зробити звукозапис інформації.

За змістом документи поділяються на організаційно-розпорядчі, фінансово-розрахункові, постачальницько-збутові та ін.

За найменуванням – положення, накази, розпорядження, інструкції, звіти, акти, записки, листи, ордери, плани, баланси та ін.

За способом виготовлення – типові, трафаретні, індивідуальні.

Типові складаються заздалегідь і служать текстом-зразком для індивідуальних. На їх основі складаються конкретні документи із збереженням композиції, форми, тексту зразка;

У трафаретних – частина тексту віддрукована на бланку, а частина вписується при його заповненні;

Індивідуальні документи створюються кожен раз заново і складаються довільно (доповідні та пояснювальні записки та ін.).

За ступенем складності документи поділяються на прості і складні.

Прості містять одне питання; Складні – два чи кілька.

За місцем складання – внутрішні і зовнішні.

Внутрішні створюються на тому чи іншому підприємстві, де вони й функціонують; Зовнішні – ті, що надійшли ззовні або надійшли іншим підприємствам, установам, громадянам.

За терміном виконання – термінові і нетермінові.

За походженням – службові та офіційно-особисті (іменні).

Службові – створюються в організаціях, установах, на підприємствах з питань їх діяльності;

Офіційно-особисті – стосуються конкретних осіб (заяви, листи, скарги та ін.).

За ступенем гласності – звичайні, секретні, для службового користування.

За юридичним значенням документи поділяються на справжні та підроблені.

Справжні бувають дійсними, які мають на даний момент юридичну силу, і недійсними – документи, що з якихось причин втратили юридичну силу;

Підробка документів може бути матеріальна чи інтелектуальна. Матеріальна підробка – коли до справжнього документа замість правильних вносять неправильні відомості, роблять виправлення. Інтелектуальна підробка – складання і видача документа свідомо неправдивого змісту, хоч і правильного з формального боку. Підроблений документ може повністю імітувати справжній (повна підробка) або містити окремі зміни, які внесені в нього з протиправною метою (часткова підробка).

За призначенням документи поділяються на оригінали та копії.

Оригінал – документ, створений вперше і належним чином оформлений. Він може бути розмножений копіями. Оригінал і копії мають однакову юридичну силу;

Копія – це точне відтворення оригіналу, має у верхньому правому кутку позначку “Копія” і завірена у певному порядку. Є три види копій – відпуск, витяг і дублікат. Відпуск – це повна копія відправленого куди-небудь оригіналу, яка залишається у відправника. Витяг – копія, що відтворює частину тексту документа. Дублікат – другий екземпляр документа, виданий у зв’язку із втратою оригіналу.

До недавнього часу криміналістів цікавили лише письмові документи, виконані по площі матеріального носія, головним чином паперового.

З появою документів-предметів, які специфічно відбивають інформацію завдяки своїм властивостям, виникла потреба введення в криміналістичний

обіг широкого кібернетичного тлумачення документа, спрямованого на вузьке криміналістичне розуміння документа [4].

Виконуючи посвідчувальну і управлінську функції, документи нерідко піддаються різним неправомірним діям, наприклад підробці, що порушує нормальну функцію документів у соціальній діяльності.

В.М.Попович в своїх роботах “Тіньова економіка” [6] і “Детінізація економіки”, дає класифікацію документів, що функціонують в різних сферах підприємницької діяльності і вказує, що зараз необхідно працювати над можливою уніфікацією цих документів та вдосконаленням системи документообігу. Це можливо зробити через поступове, науково вивірене введення в систему документообігу режимно-облікових бланків, тобто бланків суворого обліку, суворої звітності, інформаційно-ідентифікаційних бланків. В практиці бухгалтерського обліку України категорія бланків суворої звітності вже є. Основна їх частина стандартизована і певною мірою уніфікована, проте не є закінченою. “Правила виготовлення бланків цінних паперів і документів суворого обліку” недотримуються, є цілий комплекс порушень.

Під час розслідування злочинів необхідна інформація з документа – речового доказу, може бути отримана різними способами: шляхом вивчення його зовнішнього вигляду, матеріальної основи (бланка, стану поверхні паперу), реквізитів, почерку, речовини штрихів тексту та інших елементів. Іноді важливим є виявлення документа у визначеному місці, у конкретної особи або за іншими відношеннями до справи.

Найбільше підроблених документів в експертні установи надходять по справах про розкрадання, від різних закладів та підрозділів: фінансових і банківських установ (органів); органів соціального забезпечення, податкових органів тощо.

Співробітникам правоохоронних органів, які безпосередньо працюють з документами або вивчають їх з метою вирішення питання про наявність ознак злочину в тих чи інших діяннях, необхідно вміти виявляти ознаки як повної так і часткової підробки документів. Для виявлення таких ознак

необхідно виконувати загальні вимоги: ретельний огляд, логічне мислення та наявність певних спеціальних знань про можливі способи підробки документів [7].

Виявити повну підробку документів чи встановити окремі її ознаки можливо у тих випадках, коли співробітник, який працює з документами, має уявлення про технологію виготовлення бланків.

В роботах вчених-криміналістів розроблені питання про необхідність запобігання підробок документів, починаючи з 40 – 50 років. Д.Я.Мирський, А.А. Ейсман, пізніше В.П.Колмаков, Т.Ф. Шаркова, Є.Т.Коновалов, С.І. Тихенко, О.О.Гусев, І.Я.Фрідман пропонували конкретні рекомендації посилення засобів захисту документів від підробок.

Їх можна розділити на чотири групи:

1. Засоби, засновані на використанні якостей тексту і знаків свідчення;
2. Засоби, пов'язані з використанням якостей матеріалів і знарядь письма;
3. Спеціальні заходи захисту від підробки;
4. Захисні заходи організаційного характеру.

Це ділення умовне, проте має практичне значення, тому що сприяє систематизованому описанню різних засобів захисту, з'ясуванню їх сутності, розмежуванню компетенції вчених різного фаху і практичних органів.

Однією із основних причин зростання кількості підроблених документів у господарській діяльності будь-якої країни є поширення, доступність, ефективність сучасної копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки, створення нових програмних продуктів, які дозволяють удосконалювати способи матеріальної підробки документів [8].

Для успішної роботи з виявлення наявності захисних ознак справжності необхідно також мати інформацію про елементи захисту тих або інших цінних паперів (грошових знаків певної держави та інших документів), а також ознаки, які має новітня копіювально-розмножувальна техніка, як один із основних засобів підробки документів на сучасному етапі.

Щоб виключити можливість підробки документів (цінних паперів, грошових знаків, бланків тощо), більшість держав додержуються вдосконалення їх захисту. Найкращим особистим захистом є якість виконання документів. Оригінальні методи друку і першокласні матеріали роблять завдання підробки настільки важкими, що це дорого коштує, а тому такі дії втрачають будь-який сенс.

Першочергове значення для встановлення способу виготовлення сумнівних документів та встановлення їх справжності відіграють спеціальні криміналістичні знання, носіями яких передусім є фахівці в галузі судової експертизи, які проводять техніко-криміналістичні дослідження документів, тому слідчі в необхідних випадках мають звертатися до спеціалістів, що займаються судово-експертним дослідженням документів, виконаних за допомогою сучасних копіювально-розмножувальних апаратів [9].

Що ж потрібно робити для захисту документів? На нашу думку, потрібно розробляти не окремі елементи захисту, а комплекс таких елементів, які б зробили підробку документа економічно не вигідною. Такий захист повинен носити комплексний характер і включати в себе захист від підробки паперу, фарбників, спеціальні способи друку, графічні елементи захисту, різноманітні додаткові елементи захисту, різноманітні елементи захисту які вносяться в документ на стадії заповнення тощо. Не варто використовувати для виготовлення документів, особливо для їх заповнення барвники, що погано проникають в товщу паперу, а то і взагалі залишаються на його поверхні. Це призводить до того, що записи виконані таким способом можна легко видалити і замінити іншими. Як приклад можна навести документи, векселі, заповнені на лазерних принтерах. Злочинці навчилися видаляти тонер з поверхні паперу, на якому виконано бланк векселя, не залишаючи слідів та не руйнуючи захисної сітки, нанесеної на бланк в якості захисного елементу.

Сьогодні для захисту документів також використовують різноманітні види ламінатів, які дозволяють закривати як всю поверхню документа, так і окремі його частини. Такий вид захисту не дає можливості злочинцям здійснювати

часткову підробку документів, оскільки ламінатом закриті, як правило, окремі реквізити документа.

Окрему групу захисних елементів складають аерозолі та спеціальні печатки, які не видно ні під УФ-променями, ні в інших зонах спектру. Особливість такого захисту полягає в тому, що перевірити такий вид захисту може лише сам виконавець документу, тому у такому випадку повинен бути налагоджений надійний зв'язок з такою особою [10].

Всі елементи захисту розраховані на спеціалістів різних рівнів і поділяються на три великі групи. Перша група елементів захисту розрахована на тих людей, які не є спеціалістами. Це такі ознаки, які можна розпізнати візуально. Людина без спеціальної освіти, без приладів спираючись на ці ознаки може виявити підробку. До них відносяться водяні знаки, приховані зображення, складна гільоширна композиція. Другий рівень елементів захисту – це елементи захисту які визначаються приладами. Людина може бути, а може і не бути спеціалістом, але якщо вона знає, що і де дивитись, та з допомогою того чи іншого приладу вона може більш-менш достовірно визначити справжність документу. Третій рівень елементів захисту – захист по видах та способах друку, спеціальні елементи, технологічні елементи захисту, які вносяться як на стадії виготовлення паперу, на якому виготовлено документ, та і самому документі. Ця група елементів захисту в основному зорієнтована на експертів і на людей, які серйозно, професійно займаються проблемами дослідження цінних паперів [10].

Отже - ефективно боротись з підробкою документів можливо лише за умови тісної взаємодії як виробників такої продукції, так і споживачів - банкірів, бухгалтерів, підприємців та простих громадян. Важливе місце в цій боротьбі повинні займати спеціалісти, фахівці в галузі дослідження документів, як носії спеціальних знань, що дозволяє їм проводити повне, всебічне та об'єктивне дослідження на належному професійному рівні.

Література.

1. Див.: Укр. Сов. Енциклопедия. К., 1980. Т.3. - С.422

2. Див.: ГОСТ 16487-83. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения. Введ. 01.01.85. М, 1983. – С.3
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов /Под ред. чл.-кор. АН СССР Н.Ю.Шведовой,- 18-е изд. Стереотипное.- М.: Рус.яз., 1986 – С.113
4. Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2-х ч. Ч.1. – Х.: Консум, Основа, 1999. – С.307
5. Там само С.309
6. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учебник для вузов/ Под ред. заслуженного деятеля науки РФ, проф. Р.С.Белкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2003
7. Попович В.М “Тіньова економіка” К.; 1998 – С.447
8. Белкин Р.С.. Криминалистическая энциклопедия. М.: 1997 – С. 181
9. Щербаковський М. Г., Щербаковська Л. П. Поняття та види сучасних способів матеріальної підробки паперових документів // Экспертное обеспечение правосудия на современном этапе судебно-правовой реформы: Сб. науч. – практ. материалов. – Симферополь, 2000 – С.108
10. Комаха В.О., Комаха В.В. Сучасні можливості судових експертиз у забезпеченні безпеки в причорноморському регіоні України. Актуальні проблеми політики / Збірник наукових праць. – Одеса. 2004. № 21. С. 114-120
11. Кредитный вестник. Выпуск № 12 Важные события финансового рынка. Материалы Круглого стола «Криминальные риски при работе на фондовом рынке и их предотвращение» проведенного Национальной фондовой ассоциацией (НФА) совместно с Европейским трастовым банком 10 декабря 2001 года.
<http://www.nfa.ru>

The concert of documents, their kinds, methods of discerning and defence.

This article focuses on the question of investigation of documents. The methods of identification of forgeries and improvement of document protection are explained here.

Document, forgeri, discern, defence, investigation.